

Elméleti háttér és megismerési érdekek

Az e könyvben tárgyalt többi modellhez képest a rendszerelmélet (vagy legalábbis annak ilyenként való megfogalmazása) csak igen rövid történelmi múltra tekinthet vissza. Fontos dátum ebben 1954, amikor létrejött az Általános Rendszerkutató Társaság. Ennek évkönyvében, az *Általános rendszerekben* jelentek meg az első alapvető munkák az általános rendszerelméletéről. A tudományos és filozófiai gondolkodásban ugyanakkor hosszú hagyomány előzte meg és készítette elő a rendszerelmélet létrejöttét. Ennek egyik elemeként a holisztikus (egészre irányuló) gondolkodásmódot nevezhetnénk meg, amely egészen az ókori filozófiáig vezethető vissza („az egész megelőzi részeit” – így hangzik gyakran idézett fordításban Arisztotelész tétele: „az egész több részeinek összegénél”). A rendszerelmélet létrehozására a döntő lökést azonban egy sor tudományos fejlemény adta néhány ágazatban: a kvantumfizika, a kibernetika megalapozása (Norbert Wiener), az információelmélet matematikai megalapozása (Shannon és Weaver), a játékelmélet (Neumann és Morgenstern) – hogy csak néhány példát említsünk. További fontos ösztönzések mindenekelőtt a biológiából és a számítógép-tudományból eredtek.

Tartalmilag ennyire különböző tudásterületek közös alap gondolata, amely szinte tudományos újrakezdéshez vezetett, az volt, hogy általános kijelentések fogalmazhatók meg a rendszerként értelmezett tárgyerületekről, azok struktúráiról és folyamatairól, mégpedig mindenkor különböző absztrakciós, illetve specifikus szinteken (az általános rendszerek elmélete, az élő rendszerek elmélete, a társadalmi rendszerek elmélete stb.).

A szociológiáról gyakran elpanaszolják, hogy meglehetősen kis mértékben járult hozzá a rendszerelmülethez. Mégis már az ötvenes években tanúi vagyunk az első próbálkozásoknak, hogy rendszerelméleti elgondolásokat és fogalmakat vezessenek be a szociologiaelméletbe. Ezek a próbálkozások olyan elméleti hagyományokhoz tudtak kapcsolódni, amelyekben, jóllehet más terminológiával, már jelen voltak a rendszerelméleti gondolkodás alapvető elképzelései. Mindenekelőtt azokról a gondolkodókról van szó, akik (a redukcionista áramlatokkal szemben) egy önálló szociológiai szakág önállóságát és jogosultságát hangoztatták. A legismertebbek a francia Emile Durkheim és a német Max Weber. Számos párhuzamot mutat a strukturalizmus is, amely a struktúrafogalmat kezdetben a rendszer szinonimájaként használta. Röviden: a szociológiában egy sor olyan kapcsolódási pont volt, amelyek megkönnyítették a rendszerelméleti elképzelések alkalmazását. A rendszerelmélet elvontsága és nyilvánvaló haszna a tudományos gondolkodás szempontjából a következőkben oda vezetett, hogy a szociológia igen sok hagyományos modelljét fogalmazták újra rendszerelméleti szempontból – a technicista-mechanikus felfogású kibernetikus gondolatrendszerektől a materialista rendszerelméleteken át egészen a fenomenológiai rendszerelméletekig.

Jelen tanulmányban arra szorítkozunk, hogy bevezessük az olvasót a szociológiai rendszerelmélet megalapítója és fő képviselője, Talcott Parsons (1902–1979) cselekvéselméleti rendszerelméletébe. Parsons műve hosszú ideig kikristályosodási pontja volt mindazon vitáknak, amelyek a szociológiai rendszerelmélet értelméről és hasznáról folytak. Könyvünkben külön fejezet foglalkozik majd a szociológiai rendszerelmélet luhmanni változatával, amely sok ponton a parsonsi elmülethez kapcsolódik (lásd 9. fejezet).

Talcott Parsons Colorado Springsben született 1902-ben. Biológiai képesítést akart szerezni az Amherst College-ban, de társadalomtudományi érdeklődése rövidesen nyilvánvalóvá vált számára, s elhatározta, hogy tanulmányait a Londoni Közgazdaság-tudományi Egyetemen folytatja (1924–1925). Ösztöndíjasként Heidelbergbe került, ahol a szociológia még erősen az alig néhány éve halott Max Weber hatása alatt állt. Diplomamunkáját az újabb német szakirodalom kapitalizmusfogalmáról írta. Ezután a Harvard Egyetemre került, először tanársegédként (1927), majd 1936-tól az újonnan létrehozott szociológia tanszék professzoraként, ahol 1973-as nyugdíjba vonulásáig működött. A doktorátusa megújítása alkalmából a heidelbergi egyetemen rendezett ünnepség keretében tartott tudományos konferencia után alig néhány héttel halt meg Münchenben.

Életemvének középső szakaszában Parsons a *strukturális-funkcionális* cselekvéselmélet megalapítójának és vezető képviselőjének számított. (Ugyanazon elmélet különböző megjelölései a kezdő számára zavaróan hathatnak. Bár ezek az elmélet különböző súlypontjait jelölik, rendszerint egymás szinonimáiként alkalmazzuk azokat.) Parsons célul tűzte ki, hogy megalkossa az emberi cselekvés egységes elméletét. Úgy gondolta, hogy kora jelentős társadalomtudósainak (szociológusok, közgazdászok, szociálpszichológusok) igen eltérő elméleteiben olyan közös vonások vannak, amelyeket egy általános cselekvéselméletben lehet összefoglalni (*konvergencia tétel*). Első nagy művében, *A társadalmi cselekvés struktúrájában* Parsons Alfred Marshall, Vilfredo Pareto, Emile Durkheim és Max Weber munkássága kapcsán igyekezett bizonyítani ezt az elméletet. Az itt felsorolt nevekhez hasonló jelentőségű volt a Sigmund Freud pszichoanalitikus elméletével való szembeállítás is.

A korábbi cselekvésmodelleket Parsons azért tartotta problematikusnak, mert azok egyoldalúan vagy csak a cselekvést előidéző előfeltételeket vonták be a magyarázatba, mint a pozitívizmus és a materializmus, vagy csak szubjektív-eszmei célképzeteket, értékeket, utópiákat, vallási elképzeléseket stb. tekintettek az emberi cselekvés magyarázata szempontjából mértékadónak, mint például az idealizmus esetében. Az ennyire ellentétes gondolkodási hagyományokból eredő elméletek konvergenciáját Parsons szerint az teremtette meg, hogy a pozitívista hagyományt követő Marshall, Pareto és Durkheim fokozottabban figyelembe vették az eszmei tényezőket, míg Weber az idealista hagyomány és a materialista elképzelések közvetítésére törekedett; például azzal, hogy differenciáltabb kölcsönhatásokat feltételezett technikai-gazdasági és vallási-eszmei tényezők között. Szemléletesen fejeződik ki ez a törekvés Webernek abban a kijelentésében, amelyet Parsons *A társadalmi cselekvés struktúrája* című műve mottójául választott: „Az értelmes emberi cselekvés gondolati magyarázata elsősorban a »cél« és »eszköz« kategóriáihoz kötődik.” Ezekkel az elméletekkel szembeülve vonhatta le Parsons azt a végkövetkeztetést, hogy azok, eltekintve a terminológiai eltérésektől, lényeges pontokon egybehangzóak, így egy olyan, minőségileg új társadalomtudományi elméleti fejlődést indítottak el, amely valamennyi szak-társadalomtudomány (szociológia, politikatudomány, közgazdaságtan, kultúraelmélet stb.) alapelméletének tekinthető általános cselekvéselméletbe torkollott. Az elmélet első elnevezése: *voluntarista cselekvéselmélet*. Később ugyanerre a strukturális-funkcionalizmus kifejezés honosodott meg.

A cselekvés strukturális-funkcionális vonatkozási keretei

2.1. Cselekvés-funkció-struktúra rendszer

A cselekvés fogalmait mint a szociológia alapkategóriáját első ízben Max Weber dolgozta ki. Weber értelmezésében a szociológia „olyan tudomány, amely a társadalmi cselekvést értelmezve érti meg, és ezáltal lefolyásában és hatásaiban okságilag akarja magyarázni”; a cselekvést úgy határozta meg, mint „emberi viselkedést (legyen az külső vagy belső ténykedés, mulasztás vagy térés) [...], ha és amennyiben a cselekvők szubjektív *értelmet* kapcsolnak hozzá” (az idézetek forrása a „Szociológiai alapfogalmak”, a *Gazdaság és társadalom* bevezető fejezete). Ez a cselekvésfelfogás elsősorban attól a viselkedés fogalomtól határolódik el, amelyre a nagyjából ugyanebben az időben született behaviorista elmélet (lásd a „Viselkedéselmélet” fejezetet) támaszkodott. Azon fáradozva, hogy tudományosan – a természetre már igen sikeresen alkalmazott tudománymodell szerint – vessenek számot olyan társadalmi jelenségekkel, amelyek eddig inkább filozófiai elméletek és moralizáló állásfoglalások tárgyai voltak, a viselkedéselmélet hívei a kísérletileg-okságilag megragadható inger-reakció sémának megfelelő, megfigyelhető viselkedésfolyamatokra korlátozták figyelmüket. A szociológiába Max Weber által bevezetett cselekvésfogalom legfontosabb folyományai és következményei az alábbiak voltak: módszertanilag a lényeg immár nem elsősorban a viselkedés oksági magyarázata volt, hanem annak az értelemnek a megértése, amelyet a cselekvő személyek viselkedésükhöz kapcsoltak. Csak ez a megértés nyújthat arról felvilágosítást, hogy a személyek miért bizonyos viselkedést tanúsítanak. Gondoljunk például ennek a módszertani követelménynek a jelentőségére a néprajzi kutatásokban, amikor idegen kultúrákban rituális cselekedeteket kell magyarázni és leírni. Egy további következtetés az volt, hogy külön kell választani a viselkedés (fizikailag megállapítható, mintegy filmszerűen rögzíthető) lefolyását attól a „szabályozó instanciától”, amely a viselkedés programjaként értelmezhető. Az értelem, az értékek, a normák stb. abban az értelemben képesek szabályozni az emberi viselkedést, hogy többé vagy kevésbé bonyolult viselkedésmintákat írnak elő. Az ebben az összefüggésben felmerülő kérdések – hogyan keletkeznek és változnak meg az ilyen viselkedési programok, milyen hierarchia létezik a cselekvést ellenőrző instanciák és az azt megszabó előfeltételek között, hogyan gyökereznek meg ezek az egyéneken, és mennyire hatékonyan befolyásolják a viselkedést (internalizáció) stb. – a parsonsi cselekvéselmélet középponti problémáivá váltak.

Az idealista és pozitívista elméleti hagyományok egyoldalúságainak kiiktatására irányuló erőfeszítései során Parsonsban az a meggyőződés alakult ki, hogy minden cselekvés egy sor strukturális összetevőből áll. Ezeket minden cselekvéselmzés során kellőképpen figyelembe kell venni. Az összetevők: 1. a cselekvés feltételei, 2. eszközei mint a cselekvő személy helyzetének összetevői, 3. a cselekvő szubjektív céljai. A negyedik strukturális összetevőnek, a normáknak annyiban különleges helyzetük van, hogy egyformán tekinthetők a szituációhoz tartozó tényezőknél (a cselekvő tudatában van a normák érvényességének, s számol mindazokkal a következményekkel, amelyek követésükből vagy nem követésükből adódnak), s a cselekvés szubjektív oldalához is számíthatók, amennyiben belsővé válnak. Végül a cselekvések végrehajtásához valamilyen energiára vagy motivációra is szükség van. Azt a viselkedést, amelyet ezeknek a tényezőknél a segítségével lehet elemezni, Parsons *cselekvésnek* nevezi.

A cselekvés fogalma mellett ennek a fajta cselekvéselméletnek, a strukturális funkcionális szemléletnek a *funkció* fogalmának is alapvető kihatása van. A funkció fogalma eszmetörténetileg a hagyományos, szubsztanciákban és a köztük ható oksági kapcsolatokban való gondolkodást váltotta fel. A matematikában és a természettudományokban ez a fejlődés már sokkal korábban lejtésződött. A társadalomtudományokban a funkció fogalma a 20. század elején mindenekelőtt a néprajz és a kulturális antropológia területén honosodott meg. A kultúra tudományos elméletének (ez a címe Bronislaw Malinowski egyik művének; Parsons egyébként a Londoni Közgazdaság-tudományi Egyetemen Malinowski tanítványa volt) azt kellene feltárnia, hogy mivel járulnak hozzá a társadalmi jelenségek a társadalom fennállásához (mi a funkciójuk). A cselekvéseknek vannak látens (tudattalan, objektív) és manifeszt (tudatos) funkcióik. Luhmann utal arra, hogy a funkciókban való gondolkodás a korábbi oksáfgalomhoz képest erőteljesebben hangsúlyozza azt, hogy a társadalmi jelenségek és folyamatok másnyilvánok is lehetnek. A társadalom és részterületei fennállásának funkcionális előfeltételeinek funkcionális egyenértékei különböző társadalmakban valóban megállapíthatók, vagy legalábbis elgondolhatók. Ez a látásmód egyszersmind megelőlegez bizonyos elemeket az esetlegesség (kontingencia) rendszerméleletileg központi jelentőségű fogalmából (vö. a Niklas Luhmann-nal foglalkozó fejezetet).

A harmadik, előzetesen tisztázandó fogalom, a *struktúra* egyenesen átvezet bennünket a rendszerelmélethez. A struktúra, az alak (vö. az alakésszélelést az észlelés lélektanában) vagy a rendszer fogalmát gyakran mint egymás szinonimáit alkalmazzák. Egészleges összefüggés értelmében felfogott rendszer csak ott jöhet létre (szintetikus rendszer), illetve elvonatkoztatás útján csak ott hozható létre gondolati úton, ahol van valami, ami elhatárolódik vagy elhatárolható a környezetétől. A rendszer és a környezet közötti határ eléréséhez és megszilárdításához – fogalomalkotás során a megfelelő kifejezés a definíció (lat. elhatárolás) –, a rendszereknek struktúrákat kell felépíteniük. A struktúra fogalma „a rendszer azon elemeire vonatkozik, amelyek függetlenek a rendszer-környezet viszonyban bekövetkező rövid távú ingadozásoktól. A struktúrafogalom tehát azokat a rendszerjellemzőket jelöli, amelyek meghatározott keretben más elemekhez képest állandóknak számíthatnak” (Parsons 1976, 167. sk.). Társadalomtudományi példaként említhetnénk meg az alkotmány szerepét az állam működése szempontjából. Társadalmi rendszerek kialakulásához tehát struktúráknak kell képződniük. A társadalmi rendszerekben ezek a struktúrák lényegében a várakozások struktúrái, amelyek az intézményesülés révén össztársadalmilag meggyökeresednek (példa: oktatási intézmények, a házasság intézménye), de rövid távon, kisebb társadalmi egységekben (megállapodás, megegyezés) kommunikáció útján is létrehozhatók, és természetesen meg is szüntethetők.

A strukturált jelenségek *rendszerként* kezelhetők. A struktúráképződés, amely a rendszert elkülöníti környezetétől, valamint ezeknek a struktúráknak a fenntartása a rendszer határainak megjelölését vonja maga után. Attól függően, hogy milyen módon képződnek a határok, zárt és nyílt rendszerek jöhetnek létre. Az utóbbi esetben a rendszer és környezete közötti input- és output-folyamatok játszódhatnak le. A cselekvési rendszer és annak alrendszerei a parsonsi cselekvéselmélet szerint nyílt rendszerek, amelyek között bonyolult kölcsönfüggések állnak fenn, csereakciókat végeznek egymás között és a környezetükkel.

2.2. Cselekvési rendszerek a cselekvés kapcsolati keretében

A rendszerfogalom és néhány elsőrendű fontos cselekvéselméleti fogalom előzetes tisztázása után most már a cselekvési rendszerek felépítésének kérdésével foglalkozhatunk. Miben különböznek a cselekvési rendszerek más rendszerektől? Koráb-

ban megállapítottuk, hogy rendszerek különböző absztrakciós és specifikációs szinteken képződhetnek. Mi mármost a cselekvési rendszerek specifikuma? A kérdés megválaszolásához Parsons különböző fejlettségi szintjüknek megfelelően kategorizálja a rendszereket, amely szinteket a kibernetikus ellenőrzési kapcsolatok hierarchiája, illetve fordított irányban a megszabó előfeltételek fokozatai – meghatározott fejlődési szinten minden rendszer az alacsonyabb szint elemeiből építkezik – jellemeznek (vö. 3. ábra). Az emberi életvilágban előforduló legalsó rendszerszint: a *fizikai-kémiai rendszerek*. A szervetlen rendszereknek ezt a világot fedi el az élet keletkezése, a *biológiai rendszerek* kialakulása. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a legalsó szint rendszereinek viselkedése oksági összefüggések feltárásával magyarázható. A biológiai rendszerek területén a viselkedés lefolyását túlnyomórészt olyan folyamatok szabályozzák, amelyek az evolúció során jöttek létre, és adott élőlény szempontjából veleszületettnek számítanak.

A *cselekvési rendszerek* kialakulásában az a döntő lépés, hogy az emberi viselkedésben, a kellő belső szervező (veleszületett szabályozó funkciók) hiányában szakadás következik be a kölcsönös függésekben. (Az egyéni alakíthatóság természetesen minden élőlény alapvető tulajdonsága, csak alacsonyabb evolúciós szinten ennek sokkal kisebb a mértéke.)

Az emberi viselkedés ebben az értelemben nyílt, szabad, röviden: sem fizikailag-kémiaiilag, sem biológiailag nem teljesen meghatározott. Ez bizonyos értelemben közhely, de az ember tudományos vizsgálatának egyes lényeges területein korántsem általánosan elismert tény. Az orvostudományban például elsősorban még mindig kémiai beavatkozásokkal (gyógyszerekkel) próbálják megváltoztatni a viselkedésvariánsokat, s nem veszik kellően figyelembe a kulturális, társadalmi és pszichés tényezőket. Hogyan lehetséges mármost az emberi viselkedés nyitottságának háttere előtt a társadalmi rend: az összehangoltság, az előreláthatóság, a cselekvés és átélés egyidejűsége, ahogy igen bonyolult és meghatározatlanságuk miatt tulajdonképpen valószínűtlen módon valóban megtaláljuk társadalmunkban? Ez az egyik kiinduló kérdés, amelyet Parsons feltett magának. A válasz lényegében úgy hangzik, hogy a kommunikációs és interakció révén értelmüket, normáikat, értékeiket, a bennük foglalt ismereteket, röviden a kultúrát tekintve olyan többé-kevésbé szilárd struktúrák épülnek fel, amelyekhez a cselekvők igazodnak, amelyek betartását az interakciókban a társadalmi ellenőrzés mechanizmusai követelik meg (intézményesülnek), vagy a tanulási folyamatok során belsővé válnak, és így mint a személyiség részei közvetlenül érvényesülnek a cselekvésben.

A fizikai-kémiai és a biológiai rendszerek a cselekvési rendszerek környezetéhez tartoznak. Mintegy azon helyzet empirikus részét alkotják, amelyen belül a cselekvés lehetséges. A rendszerképződés egy további szintjét, amely szintén a cselekvési rendszerek környezetéhez tartozik, Parsons *télikus rendszereknek* nevezi (a görög *télosz*, azaz cél szóból). A cselekvő szemszögéből ezek nem empirikus vagy empiria feletti (transzcendens) valóságot alkotnak, ami felveti a cselekvés *miértjének* kérdését, és metafizikai, például vallási megfontolások tárgya lehet. De térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy miként alakulnak a cselekvési rendszerek.

Cselekvési modelljét Parsons szinte axiomatikus-deduktív módon fejleszti ki néhány alapvető fogalomból és feltevésből, amelyeket a *cselekvés kapcsolati keretének* (*action frame of reference*) nevez. Az egész elmélet magva a biológiai evolúcióelméletben kifejlesztett gondolati alakzat analogiája: a cselekvő (aktor), a környezet (az aktor helyzete) és a kettő közötti ható viszony. Az egész elmélet gyakorlatilag e három fogalom felbontásából formálódik meg. Az 1. ábrán kölcsönös függésükben mutatjuk be a cselekvéselméletnek a cselekvés vonatkoztatási keretében meghatározott alapelemeit.

Az aktor és helyzete közötti viszonyt, mint említettük, a meghatározó ösztönstruktúra hiánya és ebből következőleg a viszonylagos függetlenség jellemzi. A kapcsolatot ehelyett igazodási módok (relációs módok) strukturálják. Parsons három ilyen igazodási módot különböztet meg:

– *kognitív relációs mód*: az ismeretek akkor válnak fontossá a cselekvés szempontjából; ha a cselekvő rendszerbe foglalja a létezésről szóló kijelentéseket, a valóságról alkotott felfogását, a cselekvések feltételeiről, lehetőségeiről és akadályairól kialakult képét, röviden: környezete éppígy-létét;

– *affektív-katektikus relációs mód*: ezen a szeretet, nagyrabecsülés, gyűlölet, szolidáris érzések stb. formájában alakuló érzelmi kötődéseknek a cselekvés szempontjából való fontossága értendő (Sigmund Freud a tárgyak érzelmi megszállását nevezte katexisnek);

– *értékelő relációs mód*: arra a funkcionális problémára utal, hogy miként becsüljük fel a válogatás következményeit a cselekvési rendszerben. Az értékelés (becslés) a cselekvési rendszer elemeinek integrációját érinti. Parsons ezt gúnyosan „olyan nincs, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon” problémának nevezi.

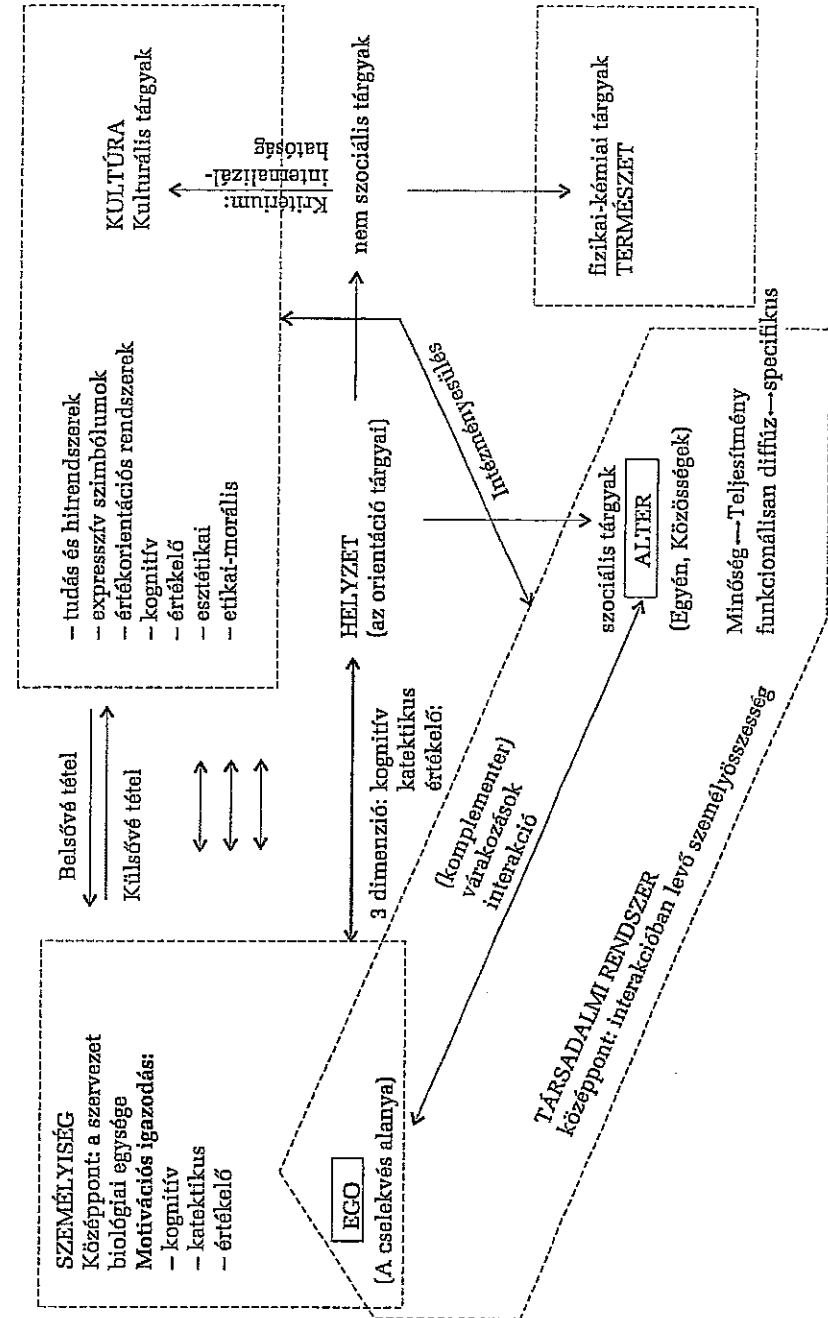
A *szituáció* fogalma a cselekvés elméletében nem valamennyi (elképzelt) megfigyelő által megállapítható helyzeti tényezőt jelenti (az „önmagában vett” helyzetet), hanem valamennyi tárgyat, amelyhez a *cselekvő* igazodik. A cselekvő helyzete tehát a környezet, amennyiben a cselekvő észleli (ennek nem szükségképpen kell tudatosan történnie), s emiatt *jelentősége* lesz számára.

A szituáció tárgyainak további felosztását Parsons a tárgyak modalitásai alapján végzi el; ezen ismét a tárgyak azon oldalait érti, amelyeknek a cselekvő szempontjából fontossága van. Az osztályozás alapjául tehát nem a tárgyak önmagukban való tulajdonságai szolgálnak, hanem az, hogy milyen kapcsolatban állnak a cselekvővel. Az orientáló tárgyak alapvetően társadalmiakra és nem társadalmiakra oszthatók fel. A megkülönböztetés kritériumát az interakció, a kölcsönös orientálódás s az ennek megfelelő várakozásstrukturák létrejötte adja.

Több cselekvő közti interakcióban *társadalmi rendszerek* jönnek létre. A társadalmi rendszerek cselekvési rendszerek, amelyekben az interakció megszerveződik és strukturálódik, s amelyek így saját problémafelvetésük alapján teremtődnek meg, és semmiképpen sem foghatók fel egy sor egyéni cselekvő viselkedésének összegződésekként. A szociológia két alapfogalmának van különleges súlya a társadalmi rendszerek leírása szempontjából. A társadalmi *szerepekben* rögzülnek a társadalmi rendszer meghatározott pozícióját betöltő személy jogai és köteleességei, a viselkedésével szemben támasztott elvárások. Az *intézmények* a társadalmi ellenőrzés mechanizmusai által körvonalazott szabályozórendszerek.

A *nem társadalmi tárgyak* (a cselekvő számára instrumentálisan fontos eszközök, feltételek, céltárgyak, akadályok, szimbólumok stb.) fizikai-kémiai és kulturális tárgyakra oszthatók fel. A fizikai-kémiai tárgyak alkotják azt a területet, amelyet köznap értelemezésben természetnek nevezünk. A *kulturális tárgyak* ettől abban különböznek, hogy a személyiség motivációs igazodási rendszerének részévé, ennek következtében egyének, csoportok és nemzedékek között átadhatóvá válhatnak. A kulturális tárgyak azonban alapvetően külsők a cselekvők szempontjából, akik ezeket is, mint minden más tárgyat, instrumentális eszköznek, feltételnek vagy lehetséges cselekvések akadályaként élik meg.

A mindenkor kulturális minta egyik jegye, hogy sajátosan strukturált rendszereké szerveződik (integrálódik). Ezek a *kulturális rendszerek*, a mindenkor uralkodó igazodási módozat szerint *kognitív rendszerekre* (eszme- és hitrendszerek), *expresszív*

6. ábra

szimbólumrendszerekre (formák, stílusok, művészet) és *értékkorientációs rendszerekre* oszthatók fel.

A kulturális minták mindegyik típusa meghatározott igazodási problémák megoldási lehetőségének tekinthető – az eszmerendszerek (elméletek, mítoszok, ideológiák stb.) kognitív problémákra kínálnak megoldásokat, az expresszív szimbólumok rendszerei azt a problémát oldják meg, miként fejezzük ki „megfelelő” módon érzéseinket, illetve miként észlelünk (élünk át) érzelmileg bizonyos helyzetet, az értékkorientációs rendszerek pedig az értékelés problémáinak megoldási mintái: miként becstüljük fel az egyes személyiségek és a társadalmi rendszer összefüggésében a cselekvés következményeit.

Az értékkorientációs rendszerek, ismét csak az alapvető igazodási módok szerint három területre oszthatók fel. A kognitív mód azokat az értékmércéket foglalja magában, amelyek a kognitív ítéletek érvényességét, valamint a kiválasztott megfigyelési adatok és megismerési tárgyak relevanciáját rögzítik. A méltányoló-esztétikai mód azokat, amelyek rögzítik, mely tárgyak milyen módon tegyenek vagy tehetnek szert érzelmi nyomatékra. Az „appreciative-aesthetic” (méltányoló-esztétikai) kifejezés Parsons szóalkotása, ezért nehezen fordítható le. Jelentése azonban a szövegösszefüggésből világosan kitűnik: azokról a kulturális értékmércékről van szó, amelyek a cselekvő eligazodását szolgálják a katektikus jelentésű tárgyakkal kapcsolatos beállítottság és kiválasztás terén. A skála a helyes partnerválasztástól a zenekedvelés és az öltözködési előírások terén érvényesülő ízlésnormáig terjed. Az értékkorientáció etikai-morális módja azokat a kritériumokat foglalja magában, amelyek segítségével lemérhetők és értékelhetők a cselekvések és azok következményei a cselekvési rendszer teljes integrációjára szempontjából. A cselekvések következményeinek értékeléséhez kulturális mércék is rendelkezésre állnak, amelyekhez a cselekvő igazodhat.

Az utolsó még tisztázandó fogalom a cselekvés kapcsolati keretében a *személyiségrendszer*. Ezen azokat a cselekvési mintákat érthetjük, amelyeket a szó legtágabb értelmében a személy jellemének nevezünk. Ez a mintaképzés a személy motivációs igazodásában éppúgy bekövetkezhet a kognitív és a katektikus, mint az értékelő dimenzióban. A fent említett kulturális rendszerek és értékkorientációs módozatok, belsővé válva a személyiség motivációs igazodásának részévé válhatnak. Létrejöhetnek azonban teljesen eltérő minták is.

2.3. A mintaváltozók

Ezzel meghatároztuk az általános cselekvésemélet legfontosabb alapfogalmait, és bemutattuk kölcsönfüggéseiket. Az imént leírt összefüggési keretből további cselekvéseméleti fogalmak is levezethetők. Az egyik legfontosabb ilyen fogalom a *mintaváltozók* (*Pattern Variables*) fogalma, amelyet Parsons is többször alkalmaz konkrét szociológiai vizsgálatokban. A mintaváltozókkal Parsons kapcsolatot teremtett fontos szociológiai elméletek és a cselekvés általa kidolgozott vonatkoztatási kerete között. Először vezessük le a mintaváltozókat a cselekvés kapcsolati keretéből. A cselekvő a három említett relációmódozat alapján igazodik a helyzethez. Ezzel azonban nem automatikusan nyilvánul meg a helyzet jelentősége a cselekvő számára. Egy sor alapvető döntést kell hoznia, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy melyik igazodási módozatot legyen az elsőbbség. A cselekvés vonatkoztatási keretéből öt dichotóm döntési alternatíva vezethető le, amelyeknek kombinációi a sajátos igazodásokra és igazodási rendszerekre jellemzők.

A mintaváltozók esetében a következő öt dichotómiáról van szó:

1. *affektivitás – affektív semlegesség*: azon a döntési dilemmán alapul, hogy olyan cselekvést válasszunk-e, amely közvetlen impulzusokat elégíti ki, vagy értékelő megfontolások alapján a közvetlen kielégülést szorítsuk háttérbe, mint a fegyelmezett viselkedés esetében;
 2. *énhez igazodás – közösséghez igazodás*: el kell döntenie, vajon a cselekvésnek a cselekvő magánérdekeit vagy közös célokat kell-e szolgálnia;
 3. *univerzalizmus – partikularizmus*: döntés a tárgyak jelentései között annak alapján, hogy kognitív tekintetben általános szempontok alá sorolhatók-e, vagy speciális jelentőségük van a cselekvő számára.
- A következő két mintaváltozó kizárólag a társadalmi tárgyakkal szembeni beállítottsággal kapcsolatos döntésekre vonatkozik:
4. *ascription* (tulajdonítás) – *achievement* (teljesítmény): a társadalmi tárgyakkal a cselekvő vagy bizonyos nekik tulajdonított tulajdonságok, tagság, leszámazás, birtoklás, röviden az így-lét, a *minőség* alapján, vagy ténykedésük, *teljesítményük* alapján ítéli-e meg.
 5. *specifikusság – diffúzitás*: ennek a dichotómiának az alapja egy döntés arról, hogy az EGO a MÁSIKKAL szemben pontosan körülhatárolt, *specifikus* kapcsolatokra (amilyenek például szakmai szerepek között állnak fenn) alkalmazva, vagy átfogó – *diffúz*-kapcsolatokra vonatkoztatva (mint például a szülő-gyermek vagy a baráti kapcsolatokban) vállal kötelezettségeket.

Ezek a mintaváltozók a cselekvés kapcsolati keretében négy szinten lelhetők fel. A cselekvő cselekvésének konkrét szintjén, továbbá a mintaváltozókkal jellemezhető adott személyiség választási szokásai, a társadalmi rendszerben a tagok jogai és kötelezései, a kulturális rendszerben pedig értékmintákat jellemeznek cselekvési utasítások formájában: a mindenkor dilemmának melyik oldalát kell adott helyzetben választani. Másiként kifejezve: a mintaváltozókkal írható le egész cselekvési rendszerek és azok alrendszeri, nevezetesen a kulturális rendszer, a társadalmi rendszer és a személyiségrendszer. Alább (4. pont) a mintaváltozóknak a társadalmi struktúra szintjén való alkalmazását említjük példaként a tudósok szakmai szerepére utalva.

Maga Parsons elméleti fejlődésében igen jelentősnek és középponti fontosságúnak tartotta a mintaváltozókat. A társadalmi jelenségek és folyamatok megfigyelésének és leírásának ezzel az eszközzel tudott részben az általános cselekvéseméletbe integrálni fontos szociológiai elméleti részeket, például Ferdinand Tönnies „közösség és társadalom” ellentétét, vagy például a szocializmus és a kapitalizmus körül zajló elméleti vitákat, részben pedig döntő részben túllépni rajtuk.

3.

Az AGIL-paradigma

3.1. Az AGIL-séma és a cselekvési rendszer alrendszerei

A további elméleti fejlődés szempontjából meghatározó volt a mintaváltozók koncepciójának alkalmazása és összekapcsolása a kis csoportokban folyó interakció Robert Bales által kifejlesztett megfigyelési sémájával. Ennek a szintézisnek az eredményeként jött létre az úgynevezett AGIL-séma, amelyhez Parsons utolsó nagy tanulmányáig ragaszkodott. Az AGIL-séma alapján átfogalmazott cselekvéseméletet AGIL-paradigmának fogjuk nevezni.

Cselekvési rendszerek felépítéséhez négy alapfunkciónak kell teljesülnie. Ezeket az alapfunkciókat Parsons úgy nyeri, hogy két olyan dimenziót keresztesz, amelyek

általában érvényesek a rendszerképződésre, és közvetlenül levezethetők a rendszerek meghatározásából. A rendszerek struktúrák felépítésével különülnek el környezetüktől. Csak ha a rendszernek sikerül megőriznie határait, maradhat fenn rendszerként. Ennek az elhatárolódásnak a nyomán keletkezik a külső-belső dimenzió, amely lehetővé teszi, hogy a rendszerhez és környezetéhez folyamatokat, valamint belülről vagy kívülről motivált input-output kapcsolatokat rendeljünk. Ez a, képletesen kifejezve, térbeli tengely (belül-kívül) egészíthető ki a rendszerek időbeli összefüggésével. Az idő dimenziójából tekintve a rendszereknek vannak olyan tulajdonságaik és folyamataik, amelyeket a közvetlen jelen, illetve hosszabb időhorizont, a várható jövőbeli állapotok relevanciája szab meg. Az időbeli tengely megjelölésére a cselekvés rendszerében, a gazdasági folyamatok leírása során használt eljárást átveve rendszerint az instrumentális és beteljesítő kifejezéseket használják. A beteljesítő rendszerösszetevők olyan célokra vonatkoznak, amelyek csak eszközök (instrumentumok) bevetésével érhetők el. (A gazdaságban a termelési eszközök bevetése instrumentálisan szolgálja a célt, a javakkal való ellátást, a fogyasztást. Vagy egy másik példa: a zenei cselekvés megköveteli, hogy bánni tudjunk valamilyen hangszerrel. Az általunk használt értelemben a gyakorlást kellene instrumentálisnak jelölni, a hangversenytermi előadást pedig beteljesítőnek, illetve expresszívnek – ami szintén alkalmilag használt, a lélektanból kölcsönzött kifejezés.)

A térbeli és időbeli dimenziók keresztezéséből négy alapfunkció adódik, amelyeknek a parsonsi elméletben a rendszer felépítése és fennmaradása során kell teljesülniük: adaptáció, célmegvalósítás (Goal Attainment), integráció és struktúrafenntartás (Latent Pattern Maintenance), röviden: az AGIL-séma (2. ábra). Próbáljuk meg most ezt az AGIL-modellt a cselekvési kapcsolati keretben meghatározott cselekvési rendszerekkel összefüggésben megvilágítani.

	Instrumentális (eszközök)	Beteljesítő (expresszív) (célok, célkitűzések)
Belső	L Latens struktúrafenntartás	I Integráció
Külső	A Adaptáció	G Célmegvalósítás (Goal Attainment)

7. ábra Az AGIL-séma

Azokat a rendszerösszetevőket, amelyek a belső-instrumentális alapfunkcióra vonatkoznak, a *latens struktúrafenntartáshoz* (L) soroljuk. A struktúrák vagy minták (az eredeti angol kifejezés: „latent pattern maintenance”: latens mintafenntartás) teremtik meg a rendszer határait a külvilággal szemben, s éppúgy szolgálják a rendszer folyamatosságának fenntartását, mint fejlődésének mintáját az idő dimenziójában. A latens szó azt jelenti (utalva a latencia szakaszára a pszichés fejlődésben), hogy nem nyíltan felismerhető folyamatokról van szó, hanem a rendszer mélyebb rétegeiben levő dinamika hatásairól, amelyek a hosszú távú fejlődési folyamatokat szabják meg. A cselekvési rendszerben ez a funkció a cselekvés meghatározása révén töltődik fel értelemmel. Az értelemadó szabályok és a cselekvés-összefüggésnek jelentést kölcsönző szimbolikájuk összessége alkotja a cselekvési rendszernek azt az alrend-

szert, amelyet már a cselekvés vonatkoztatási keretében *kulturális rendszernek* nevezünk. Miként a gének a biológiai rendszerekben, úgy a kulturális rendszerek is tülmutatnak az individuális és társadalmi rendszerek életciklusán.

A második alapfunkció, amely a belső-beteljesítő dimenziók kombinációjából jön létre – az *integráció* (I) – teremti meg a különböző összetevők sokaságából álló rendszer egységét. Ez az adaptáció rendszeren belüli ellenpárja. Ahhoz, hogy a rendszer differenciált kapcsolatokat tarthasson fenn környezetével, magának is differenciálnak kell lennie, s az elkülönült részeket össze kell hangolnia, aminek következtében létrejön többé-kevésbé stabil belső környezete. A cselekvési rendszerben történik meg az interakció összehangolása és szabályozása; ez a tényállás legáltalában a társadalmi szerep szociológiai alapfogalmában fejeződik ki. A szerepek rögzítik, ki-nek milyen feladatot kell ellátnia bizonyos pozícióban a közösség keretei között. Gondoljunk például a szakmai szerepekre az üzemben. A cselekvési rendszernek ez az alrendszere ennél fogva a *társadalmi rendszernek* felel meg.

A *(Goal Attainment)*(G) külső beteljesítő alapfunkció célviszonyokat jelöl egy rendszer és környezete között. A cselekvési rendszer keretei között ezt a funkciót a *pszichikai alrendszer* tölti be. A cselekvés kapcsolati keretében meghatározott személyiségrendszer értelmében itt tanult mintákról van szó, amelyek a lelki hajtóerőket, a személyek motívumainak dinamikáját ellenőrzik a cselekvési rendszerben.

Végül, az instrumentális és a külső dimenziók kombinációjából az *adaptáció* (A) funkciója adódik. Ezt olyan összetevők töltik be, amelyek a rendszer hosszú távú érdekei szerint közvetítenek rendszer és környezet között (szabványos példa: a technika mint ami instrumentálisan szükséges bizonyos célok eléréséhez). A cselekvési rendszerben Parsons ezt az alapfunkciót a *viselkedési rendszerhez*, a testi folyamatok mintaképződéseikhez rendeli. A cselekvés vonatkoztatási rendszerében ez a kifejezés még nem sejlik fel, tartalmilag a személyiségrendszer olyan metszetének tekinthető, amely a testi folyamatok értelemmel teli szerveződésére utal.

A cselekvési rendszer további felépülésének alap gondolata Parsonsnál az, hogy az AGIL-séma segítségével nyert alrendszerek e séma alapján tovább differenciálhatók. Ez mind a négy most tárgyalt alrendszerre érvényes. Közülük a társadalmi rendszert ragadjuk ki példának.

A cselekvési rendszeren belül a társadalmi rendszert integráló funkció illeti meg: alapjában véve arról van szó, amely a különböző részek, a mi esetünkben a társadalmi pozíciók összehangolását, egymással való kapcsolódását szabályozza. Csak ezt az alrendszert tekintve: Parsons elméletében ismét csak teljesülnie kell a négy alapfunkciónak, hiszen ezek szinte meghatározásuk szerint mindenfajta rendszerképződés – amelybe tehát beletartozik az alrendszerek képződése is – előfeltételei. A társadalmi rendszer *L-funkciójához* Parsons olyan területet rendel, amelyet *kulturális megbízott-rendszernek* nevez. Ezzel egy a közgazdaságtanból ismert fogalmat általánosít és alkalmaz a kultúrára. Olyan szabályokra és elvárásokra gondol, amelyek az értelemrendszerekben illetékes személyekre és társadalmi egységekre vonatkoznak – papokra a hit, tanítóokra az oktatás, tudósokra az igazság, bíróságokra a jogszolgáltatás stb. szempontjából. A társadalmi rendszer *G-funkciója* abból adódik, hogy a személyiség funkcióját az integratív problémák iránti érdeklődés fordítjuk le. Az egyéni és közös érdekek érvényre juttatása és összehangolása érdekében sajátos társadalmi egységek képződnek: pártok, egyesületek – röviden, a legtágabb értelemben vett *politikai alrendszer*. Az ezen a területen megteremtett célok elérésének adaptív előfeltételei (*A-funkció*) vannak, amelyek a társadalmi rendszer *gazdasági-technikai alrendszerében* teljesülnek. Végül pedig, az *I-funkciót* a társadalmi rendszerben a

társadalmi közösség tölti be, amelynek az a feladata, hogy összehangolja egymással – integrálja – a különböző társadalmi egységeket.

Az alrendszerek képződése, amit példaként a teljes cselekvési rendszer és a társadalmi rendszer összefüggésében mutattunk be, alapvetően analitikus folyamat: nem a valóságban fellelhető, hanem gondolatilag képzett rendszerekről van szó, amelyek a valóság különböző elemeit ötvözik. Példának vegyük a fent említett értelemben egy kis társadalmi egység, például vitakör politikai alrendszerét. Természetesen itt nem találjuk meg az érdek-összehangolás és a döntéshozatal valóságosan elhatárolható, elkülönült területét. Mégis belátható, hogy egy ilyen társadalmi rendszerben ennek a problémának és kezelésének is megfeleltethetők bizonyos folyamatok.

3.2. A szimbolikus médiumok elmélete

Bár a cselekvési rendszer differenciálása során gondolatilag elvonatkoztatott alrendszerekről van szó, Parsons mégis a cselekvés rendszereinek olyan evolúciós elméletét képviseli, amely a valóság rendszerdifferenciálódás eszméje alapján áll. E szerint az elképzelés szerint az evolúció a környezethez való alkalmazkodás követelményeinek megfelelően megy végbe. A környezethez való jobb alkalmazkodás, azaz evolúciós előny forrása, ha a rendszer egyes részei sajátos környezeti problémákra és követelményekre szakosodnak. Klasszikus példa erre a munkamegosztás, amely hatalmas mértékben fokozza a termelékenységét. Ehhez hasonlóan nem gazdasági részterületeken is sajátos funkciókat betöltő részrendszerek jönnek létre, például olyanok, amelyek nevelésre, jogra, tudományra, politikára stb. szakosodnak. Az evolúció alapmintája ezért a differenciálódás. A rendszernek ezzel a differenciálódásával kerül előtérbe a következő probléma: miként képesek egységüket, azonosságukat megőrizni az ily módon elkülönült részek. Adam Smith a gazdaságban láthatatlan kézzel beszél, amelynek hatására a szélsőséges differenciálódás ellenére is nagyjában-egészében működnek a cserefolyamatok (a piac közbeiktatásával). Parsons a pénz és a nyelv analógiájára dolgozta ki a médiák általános koncepcióját. Médiaikon olyan szimbólumrendszerek értendők, amelyek segítségével rendkívül összetett, differenciált cselekvési rendszerek szabályozhatók és koordinálhatók. További fontos analógiaként Parsons a biológiai információs folyamatokat tartotta szem előtt, abban az értelemben, hogy bonyolult szervezetek viselkedése hormonok, enzimek és idegi folyamatok segítségével koordinálható és ellenőrizhető.

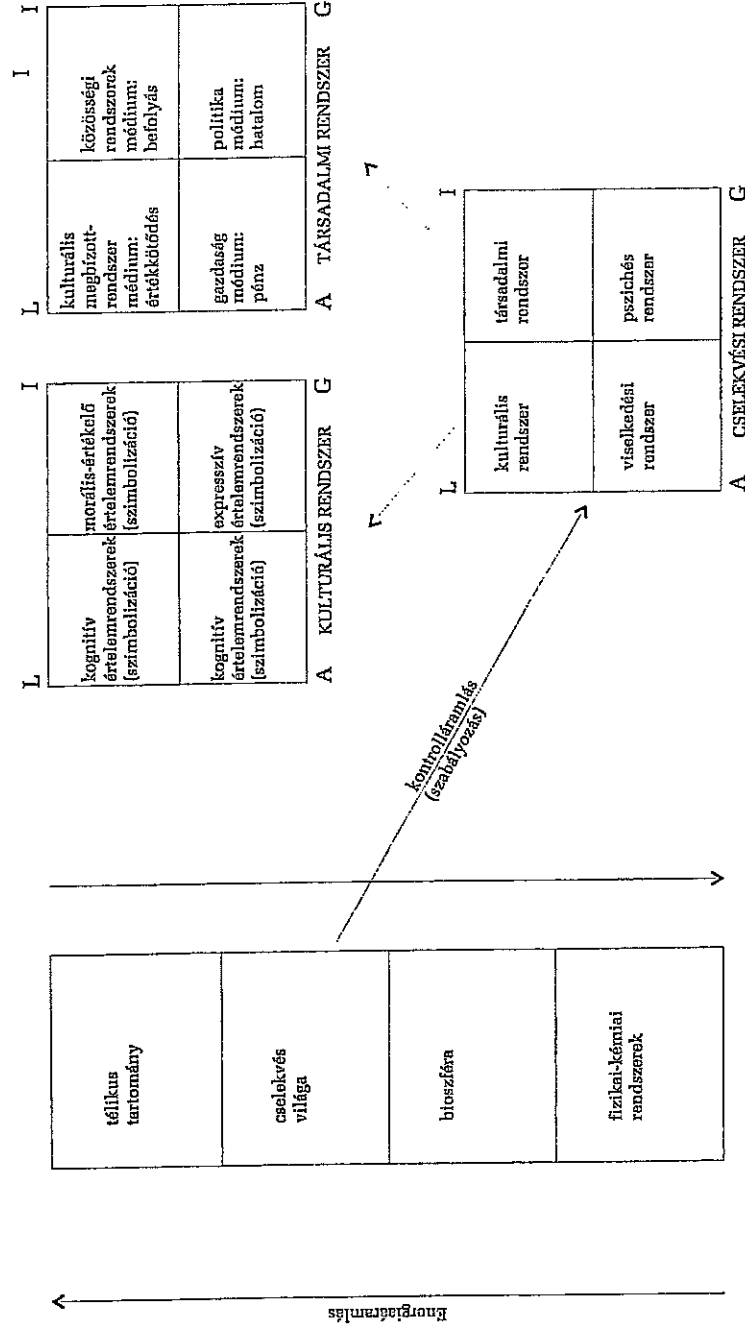
„Félretéve minden bonyolult elgondolást, a médiák a mindennapi tapasztalat értelmében eszközök arra, hogy a cselekvésben bizonyos szándékok világossá váljanak és érvényre jussanak. Ennek legegyszerűbb és legésszerűbb módja, hogy partnerünkkel közöljük, mit kínálunk és mit szeretnénk kapni... Nem teljesen elég ehhez a köznap nyelv is? Nem teljesen – a médiák külön nyelvek, formáikról és tartalmairól külön intézmények kereskednek, amelyek nagyobb biztonságot és bizonyos garanciákat nyújtanak nekik” (Jensen 1980, 11. sk.). Parsons a cselekvési rendszer mindegyik alrendszeréhez ilyen szimbolikus csere médiumot képzelt el. Ragadjuk most ki ezekből a társadalmi rendszer, valamint az általános cselekvési rendszer médiáit. A társadalmi médium: a pénz (gazdaság), a hatalom (politika), a befolyás (közösség) és az értékfűtődés (kulturális-megbízotti rendszer). Az általános cselekvési rendszer alrendszereihez a következő médiumot rendeli: helyzetmeghatározás (kultúra), érzelem (társadalmi rendszer), teljesítőképesség (személyiség) és intelligencia (viselkedési rendszer).

Valószínűleg a gazdaság területén a legnyilvánvalóbb a médiumkoncepció alkalmazása. Mivel ennek a médiumnak a működését jól ismerjük, modellként szolgálhat más médium működésének megértéséhez. A pénzt úgy értelmezhetjük, mint bizo-

nyos nyelvet, amelynek segítségével birtokjogokról (tulajdon) kommunikálhatunk. Ennek során lényeges, hogy a pénz csupán szimbolikus. Pénzértéknek, csekkeknek, hitelkártyáknak stb. nincs külön használati értékük, mint kulturális tárgyak csupán jelentéshordozók, funkciójuk a lényegesen értékesebb vagy valóságos javak cserefolyamatainak ellenőrzése. Két minden szimbolikus médiumra érvényes vonás a pénz esetében különösen szembeötlő. A szimbolikus médium kialakulásának egyik következménye az, hogy általa az egyének vagy közösségek cselekvése előtt nagyobb játéktér nyílik, ezzel cselekvésük rugalmasabbá válhat. Régebbi társadalmakban például sokkal fáradtságosabb volt rátalálni a megfelelő cserepartnerre, mint a modern pénzgazdaságban. Egy további vonás annak lehetősége, hogy a médium összterjedelmét növelni és csökkenteni lehet, ami például a pénz esetében, a hitel lehetősége miatt időbeli rugalmasságot jelent. Ez a szabad játéktér azonban instabilitást is rejt magában, ami a pénz esetében az infláció és defláció ismert jelenségeit okozza. Parsons kimutatja, hogy a többi médiumnál is ezzel egyenértékű jelenségek figyelhetők meg. Ha több szimbólumra van szükség ahhoz, hogy ugyanaz a várt viselkedés álljon elő, a szimbólumok veszítenek értékükből: ez az infláció esete. A defláció esete akkor áll fenn, ha a felkeltett várakozások hihetőségét mintegy ismételtelen hangsúlyozni kell. Ez lényegében deszimbolizálódáshoz vezet, ennek következtében elvesz a rugalmasság, keményebb valóság érvényesül a társadalmi interakciókban.

Ahogy a gazdaságban a pénz, úgy a politikai alrendszerben a *hatalom* a mindenütt jelen levő médium: „A hatalom általános képesség arra, hogy betartassák valamely kollektív szervezet egységeire háruló kötelezettségeket; ennek előfeltétele, hogy a kötelezettségeket közös célokra és tervekkel vonatkoztatva legitimálják, s ellenállás esetén negatív szankciók alkalmazásával kell számolni...” (Parsons 1980, 70). E meghatározásnak a hatalom médiumának megértése szempontjából két eleme különösen fontos. Az általánosítás fogalmával Parsons azt hangsúlyozza, hogy a hatalom nem azonos a pusztá erőszakkal. Azaz a hatalom csak akkor tekinthető szimbolikus médiumnak, ha a kötelező közös döntések garantálására vonatkozó egyetértés nem közvetlenül szankciókhoz kötődik. Egy másik fontos kérdés a hatalom legitimitását érinti. Ezzel a médium csereoldala kap hangsúlyt. Ha valaki elismeri egy személy vagy társadalmi egység (például kormány) döntési teljhatalmát, viszonzásként elvárhatja, hogy a többiek tartsák magukat a megállapított kötelezettségekhez abban az értelemben, ahogy az aragóniai királynak tett hűségesküben fejeződik ki: „Mi, akik oly jók vagyunk, mint te, esküszünk neked, aki nem vagy jobb nálunk, hogy királyunknak és szuverén urunknak elismerünk azzal a feltétellel, hogy tiszteltetben tartod valamennyi szabadságjogunkat és törvényünket; ha nem, hát nem.” Ez tulajdonképpen a demokrácia egyik alapelve, amelynek teljes megvalósulása, miként a többi médiumé csak a fejlett, modern társadalmakban következik be.

A befolyás és értékfűtődés médiuma mögött rejlő alap gondolatot nehezebb kihámozni. Ehhez a mindenkori alrendszereket kell felidézni. A társadalmi közösség alapja a különböző társadalmi pozíciók integrációja. A differenciálódás alapján hatáskörök jönnek létre a társadalmi rendszer keretei között: például szakértői pozíciók, amelyek révén szándékokat, terveket, figyelmeztetéseket stb. komolyan vesznek, s ezek a cselekvés szempontjából relevánssá válnak. Ha a zenekritikus pozitív beszámolót közöl egy új lemezről, az áruból nagyobb forgalom várható. Ha vita folyik egy erőmű felépítéséről, a döntést megalapozandó szakértői véleményeket szereznek be. Nézzünk egy példát, amely azt szemlélteti, mennyi párhuzamosság van a szóban forgó médium és a pénz között: ha túl sok udvarias szakvélemény készül, ezzel mintegy inflálódik a médium, és veszít „vásárlóerejéből” (érvényre jutási képességéből). Deflációs folyamatok a befolyási területén akkor következnek be, ha annyira csökken a

B. ábra: a cselekvési rendszer környezete és alrendszerei

szakértői hitelesség, hogy a cselekvési lehetőségek közül csak az információk vagy a szándéknyilatkozatok közvetlen ellenőrzése nyomán lehet választani. A befolyás tehát a véleményalakítás vagy a meggyőzés olyan eszköze, amelyben szándékokat utólag rekonstruálunk, és azokat helyesnek, azaz a saját érdekeinkben állónak találjuk. Az általánosítás itt azt jelenti, hogy nincs szükség a tényeken lemérni a kijelentések helyességét, annak helyébe a bizalom és a szavahihetőség (presztízs, hírnév) lép.

Parsons végül leír egy olyan társadalmi médiumot, amely a kulturális megfizott-rendszerben cirkulál, valamint a többi alrendszerrel folyó cserefolyamatokat szabályozza: a morális kötődést bizonyos értékekhez és normákhoz, ami „általános képesség és hiteles ígéret értékek érvényre juttatására” (Parsons 1980, 203). Az értékfűződés médiumának alapja, hogy a szocializációs folyamatban közös értékek és normák belsővé válnak, s ezek figyelmen kívül hagyása a személyiségen belüli szankciók és bűnösségérzések forrása. Ezek a belső szankciók a kommunikációban figyelmeztetések, felhívások vagy erkölcsi helytelenítés révén aktivizálhatók. (Például az emberiségre hivatkozva gyűjtenek a nélkülözőknek.) Ez a médium azért általános, mert általános, elvont értékekről van szó, amelyek még nem szabják meg, hogyan kell konkrét helyzetekben cselekedni. A tudományos racionalitás értékei például a tudós számára nem szabják meg, konkrétan mit és hogyan kutasson, és milyen következtetéseket vonjon le. Miként azonban a pénz és a többi ismertett médium esetében ez a rugalmasság és nagyobb szabadságfok itt is instabilitást s ennek következtében bizonytalanságot okoz, amelyek inflációs és deflációs folyamatokban fejeződnek ki. Inflációként itt a szavahihetőség csökkenését említhetnénk meg, ami abból fakad, hogy túl sok kötelezettséget vállalunk, amelyeket aztán nem tudunk teljesíteni. A defláció prototípusa az értékfűződés médiuma esetében a fundamentalizmus (mindegy, hogy elsősorban vallási, ideológiai vagy politikai fundamentalizmusról van-e szó), amely merev előírásokat tartalmaz a helyes viselkedésre nézve.

Az általános cselekvési rendszer Parsons által javasolt médiumai távolról sem annyira kidolgozottak, mint a társadalmi rendszer médiumai. Az általános cselekvési rendszer szintjére való átmenettel egyre kevésbé szembeötlő a pénzzel való analógia, amely a társadalmi médiumok megértésében volt segítségünkre. Vezérgondolatként a médiumok két összetevőjéhez igazodunk: először szem előtt kell tartanunk, hogy a cselekvésmédium elvont, illetve általános, emiatt, miként a pénz önmagában, értéktelen szimbolizmus. Szimbolizmuson azt értjük, hogy léteznek olyan jelentésrendszerek, amelyek szimbólumokhoz kötődnek, de nem mindig fejeződnek ki olyan konkrét formában, mint például a pénz. Másodsorban a médium – amellyel, hogy általános jelentésrendszer – valóságokra, azaz konkrét, önmagukban értékes referensekre is vonatkozik. Ez a vonatkozás az értékelést szolgálja, ezáltal megkönnyíti a cserefolyamatokat és a cselekvésre vonatkozó döntéseket. Történetileg tekintve az általános médium valóságok tényekből különül el, emiatt fejlett formában, mint amilyen a pénz, a modern, funkcionálisan differenciált társadalomra jellemző. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a cselekvési rendszer többi rendszere is ennek megfelelően fejlett, azaz funkcionálisan differenciált. Az ilyen együttfejlődő differenciálási folyamatok fejeződnek ki az általános cselekvési rendszer alábbi mediáiban.

A kultúra médiuma a helyzetmeghatározás. A cselekvők számára a kulturális jelentések határozzák meg a helyzetet. Cselekvéseikben és interakcióikban kulturálisan preformált értelemmintákhoz igazodnak. A világképekben az igazodás olyan kognitív sémája rögzül, amely strukturálja a tapasztalatokat (a Nap keleten kel, így élték meg az emberek naponta közvetlenül evidens bizonyosságként a geocentrikus világkép keretei között). Tartalmaznak ugyanakkor a cselekvés számára értékelési

mintákat és érzelmi-expresszív sémákat is. A modern társadalmak kultúrájában a helyzetmeghatározások sokkal általánosabbak, mint a hagyományos társadalmakban. Ezek az általánosítások szolgálnak mármint a konkrét helyzetmeghatározások médiumaként. Mint Parsons mondja, olyan szabályrendszer alkotnak, amely a konkretizálásokhoz képest „önmagában értéktelen” vagy „tartalom nélküli”. Funkciója viszont az, hogy értékmércéje legyen az „önmagukban értékes” egyes megállapításoknak. Az elvont elméletekből például speciális elméletek nyerhetők, amelyek azután a gyakorlatban is alkalmazhatók. Az ilyen kognitív szabályrendszerek mellett, a kulturális rendszer struktúrájának megfelelően léteznek morális, konstitutív és expresszív mércék is, amelyek mint értékelve a részleges értelemminták létrejöttét szolgálják a mindenkor dimenzióban. Az általános helyzetmeghatározások és a részleges kulturális jelentések közötti viszonyban hasonló egyensúlyi hatások fordulhatnak elő, mint amelyek a pénz esetében infláció és defláció néven ismertek. Az elvont elméletek gyakorlattól való idegenségét és irrelevanciáját ért bírálat az elméletek inflációs felhasználásának következménye is lehet, de kifejeződhet benne a vágy a korábbi fejlődési szakaszok regresszív konkrétsága iránt is. Összefoglalva: a helyzetmeghatározás az a médium, amely konkrét kulturális minták megállapításakor értékmércéül szolgál, ugyanakkor szabályozza a cselekvési rendszer más részeivel való összehangolást vagy cserét.

Az *affektus* olyan általános médium, amely érzelmi módon közvetíti a cselekvők közötti kapcsolatot. Parsons ezt a médiumot az általános cselekvési rendszer társadalmi rendszeréhez rendeli. Az affektus mint szimbolikus médium nem egyének tulajdonsága. Az emocionálisitás sohasem mutatkozik nyers formában, csak szimbolikus jelenségek által struktúráltan. Az affektus szimbolikus általánosítását s ennek következtében egy újabb, önmagában értéktelen médium létrejöttét Parsons, a helyzetmeghatározáshoz hasonlóan, egyedi (konkrét) affektív kapcsolatokra vezeti vissza. Hasonlóan ahhoz, hogy a konkrét tudás a konkrét helyzetmeghatározás egyediségét képviseli, a konkrét kapcsolatok univerzális affektív minták egyedi megjelenési formái. Az emberek összetartozását olyan, személyekhez vagy közösségekhez való iratlan kötődések struktúrálják, mint a vérrokonság és a viszonylag merev házassági szabályok. Ezek a merev egyedi kapcsolati minták akadályozzák az affektív képességek szabad eloszlását. Az aszkriptív kötődések jelentőségének csökkenésével a modern társadalomban az érzelmi kötődésekkel és azok megszüntetésével kapcsolatos immár „szabad” döntések általános kritériumai jönnek létre. Ezek a kritériumok, vagy másként kifejezve, ez a kód az affektus mint szimbolikus médium.

A *teljesítőképesség* a cselekvési rendszernek a személyiségrendszerben gyökerező médiuma. Hajlunk arra, hogy a személyes képességeket kizárólag egyének tulajdonságainak tekintsük. Ahogy azonban az affektusok, úgy a személyes képességek sem velünk születték tulajdonságok, hanem kulturális mintákhoz igazodó lehetőségek. A teljesítőképességnek kognitív, morális, egzisztenciális és expresszív összetevői vannak. A kognitív-instrumentális teljesítőképességet Parsons *kompetenciának* nevezi. A kompetenciákra tanulási folyamat során teszünk szert, emiatt egyéni hajlamok kulturális-szimbolikus szerveződéseinek tekinthetők. Ebben az értelemben a művészi kompetencia például kulturális jelentésekhez igazodó szerzett képesség, amely a kreatív alkotásban konkretizálódik, vagy a médiumelmélet nyelvén: áramlik ki.

A viselkedési hajlam a cselekedetek szempontjából hasonlóképpen csak akkor használható fel, ha a kulturális értelem- és jelentéskomplexumokon belül artikulálódik a kognitív tudásban. Ebben az értelemben az *intelligencia* is szimbolikus általános médium, amely elsősorban a viselkedő szervezetben gyökerezik. Az intelligens cselekvés tárgyainak prototípusa (miként a birtokolható tárgyak a pénz esetében)

ben) az a tudás, amelyet birtokolni ugyan nem lehet, de amely hozzáférhető, alkalmazható, továbbadható stb. Az intelligencia emellett hasonló szerepet játszik, mint a gazdasági műveletekben a pénz, mégpedig általános szinten, a tudás konkrét tartalmaitól függetlenül. Mint minden médium, az intelligencia is szűkösen áll rendelkezésre, mégpedig abban az értelemben, hogy az olyan kognitív funkciók, mint a tudás megszerzése, továbbadása és alkalmazása költségekkel járnak a cselekvési folyamatban. Intelligensen cselekedni a médiumelmélet értelmében ezt jelenti: intelligenciát kiáramoltatni. A cselekvésekhez ugyanis erőforrások kötődnek, amelyek emiatt más cselekvésekhez már nem állnak rendelkezésre. Intelligenciára kommunikáció révén is szert lehet tenni. Az intelligencia tehát ebben az értelemben, miként a pénz, körforgásban levő médium, a kognitív értelemteltség, társadalmi szinten pedig a racionális cselekvés mércéje.

Példa: tudományos szakmák és az egyetem

Általános cselekvéseméletének van egy olyan alkalmazási területe, amellyel Parsons egész alkotói pályáján foglalkozott: a felsőoktatás. A strukturális-funkcionális időszak elméleti kereteit szemlélítve foglalkozunk először a tudományos szakmák parsonsi elemzésével, ahol a mintaváltozók fogalmának segítségével próbálja meg bemutatni ezeknek a szakmai szerepeknek a sajátosságát a modern társadalomban.

Első pillantásra a tudósok, különösen pedig az orvosok szakmai szerepei mintha elmentések volnának a modern társadalom jellegzetes vonásaival: „A szinte egyöntetű felfogás szerint ugyanis a modern gazdasági rendszer alaphangját az adja meg, hogy messzemenően szabad teret enged az önérdek követésének. Szerző társadalom vagy nyereségre orientált rendszer, ezzel a két közkeletű tömör megfogalmazás a jellemzője. E szerint az értelmezés szerint azonban a tudományos szakmák – a gazdasági területtel ellentétben – önzetlenségükkel [közösségi orientációjukkal – megjegyzés, H. St.] tűnnek ki. A tudományos szakmák képviselőit nem olyan embereknek tekintik, akik személyes haszonra törekcsenek, hanem olyanoknak, akik betegeiket, ügyfeleiket vagy akár olyan személytelen értékeket szolgálnak, mint amilyen a tudományos haladás. Így fordulhat elő, hogy a tudományos szakmák ebben az összefüggésben atipikusnak, egyes esetekben egyenesen a középkori céhek maradványainak látszanak” (Parsons 1964, 161. sk.). A tudományos szakmákra tehát, atipikus módon a mintaváltozók értelmében vett kollektív orientáltság jellemző. Más fontos szempontokból viszont ezek a szakmai szerepek hasonlóak a modern szakmastruktúrához, amellyel a modern gazdaságban és bürokráciában találkozunk. Idetartozik funkciójuk sajátossága: „A tudományos szakmák képviselőinek ugyanis tekintélyük van a társadalmunkban, mégpedig egy igen fontos értelemben. Arról beszélünk például, hogy az orvos valamit rendel, bár jól tudjuk, hogy a rendelkezés be nem tartása esetén az egyetlen büntetés az is lehet, hogy a beteg esetleg rosszat tesz saját egészségének. Az ügyvéd általában csak tanácsot ad, ám ha az ügyfél pont ilyen jól tudná, mit kell tennie, nem lenne szüksége arra, hogy ügyvédhez forduljon. Ennek a tekintélynek igen sajátos társadalmi struktúrája van. Nem valamilyen, általában magasabb státusban gyökerezik, mint például az a tekintély, amelyet a déli államokban minden fehér ember hajlamos éreztetni bármely feketével szemben. Nem is a nagyobb bölcsesség vagy magasabb rendű morális karakter kifejeződése. Sokkal inkább a nagyobb szakmai hozzáértés az alapja. A tudományos szakma képviselőjének gyakran olyan emberek felett van tekintélye, akik társadalmi állásukat, intellektuális ismereteiket vagy moralitásukat tekintve nála magasabb rendűnek szá-

mítanak" (Parsons 1964, 165). A tudós tekintélyét tehát, a hagyományos társadalmaktól eltérően nem veleszületett tulajdonságokból fakadó képességei alapozzák meg (aszkrípció), hanem szerzett hozzáértése (teljesítmény): „Ez azért lehetséges, mert tekintélye meghatározott, technikailag megszabott területre korlátozódik. Az orvos, meghatározása szerint csak az egészséget érintő dolgokban hozzáértőbb betegénel; a professzor, státusánál fogva, csak a szakterületét érintő dolgokban van fölényben diákjával szemben. [...] A szakmai hozzáértés, amely a tudományos szakmákban a státus és szerep legfontosabb meghatározó jegyei közé tartozik, mindig az ismeretek és képességek bizonyos mezejére korlátozódik. Bármennyire nehéz is egyes esetekben pontosan kitapogatni ennek a mezőnek a határait, a funkciónak ez a sajátossága mégis a tudományos szakmák mintájának egyik alapvonása" (Parsons 1964, 165. sk.). További fontos vonás az univerzalizálás: „A szívspecialistának például el kell döntenie, vajon az öt felkereső személyt viszonylag hosszú ideig elfogadja-e betegének. A döntés szakmai oldalát tekintve nem azt kérdezi, ki a beteg, hanem azt, hogy *mije* hiányzik. Döntésének alapja univerzalizisztikus, nevezetesen az a megfontolás, hogy vannak-e a betegnek olyan tünetei, amelyek szívbetegségre utalnak. Ebben az összefüggésben nem számít, kinek a fia, férje vagy barátja az illető. Ha egy orvos túlzottan keresett ahhoz, hogy minden hozzá forduló új beteget elfogadjon, akkor a kiválasztásban persze sajátos megfontolások is vezérelhetik: például előnyben részesítheti a barátja egyik rokonát. De az orvos-beteg kapcsolat nem e szerint az elv szerint strukturálódik" (Parsons 1964, 170).

Bár a tudósok szakmai szerepeire, a modern gazdaság más szerepeire hasonlóan szintén a funkcionális elkülönülés és az univerzalizmus jellemző, döntő különbséget jelent a közösségre orientáltság. Ezt a cselekvéstípust nem lehet közvetlenül az önrédek követéséből magyarázni; kulturális értékekhez igazodik. Éppen ez annak a társadalmi alrendszernek a döntő eszméje, amelyet Parsons kulturális megbízott-rendszernek nevezett el. Létezik egy sor szerep, amelyek birtokosai mintegy megbízottként igazgatják, továbbadják és továbbfejlesztik a kulturális értelemrendszerüket.

Utolsó nagy monográfiájában, *Az amerikai egyetemen* ezt a gondolatot fogalmazza meg az AGIL-paradigma nyelvén: az egyetem jelentőségét a modern társadalomban. Eszerint az egyetem mint társadalmi egység a kognitív ügyekkel való foglalkozás legjelentősebb intézményes formája. Az egész társadalmi rendszerben megbízott funkcióit tölti be mindazon kulturális értékek szempontjából, amelyek a kognitív racionalitás mércéire vonatkoznak. Ez a megbízotti felelősség az értékfőződés szimbolikus médiumában, különösképpen a kognitív racionalitás értékeiben (vö. a kinevezéskor leteendő tudományos esküt) gyökerezik. Ennek a jellemzésnek az egyetem szervezetére nézve is vannak következményei. A kutatási célok kiválasztásának és megvalósításának, valamint a tudás továbbadásának elsősorban racionális kritériumokhoz (értékekhez) kell igazodnia, s csak másodsorban vehet figyelembe más kritériumokat, például gazdasági megfontolásokat. Az egyetemet ezért nem lehet egy olyan gazdasági vállalkozás mintájára megszervezni, amely a kereslet és kínálat piaci mechanizmusához igazodik. Az egyetem hatáskörébe való politikai-adminisztratív beavatkozások sem jelentenek megfelelő szervezeti intézkedéseket a kognitív racionalitás értékeinek előmozdítására. Ezek az elvek fejeződnek ki az egyetemi autonómia követelményében.

Az egyetem fontossága azonban a társadalmi rendszer szempontjából korántsem merül ki az értékfőződés médiumában vállalt megbízotti felelősségben. Az AGIL-paradigmában elképzelt (cselekvési és a szimbolikus médiákra vonatkozó) alrendszerek segítségével Parsons leírja az egyetem sokrétű funkcióit a teljes cselekvési rendszer szempontjából. A cselekvési rendszerben léteznek „egymásba hatoló zónák”,

amelyek keresztezik a cselekvési rendszer ismertetett felépítését. Parsons ezeket az egymásba hatoló zónákat komplexumoknak nevezi. (Az egymásba hatolás fogalmát Luhmann veszi át, akinek elméletében az, megváltozott formában, központi szerepet játszik, lásd e könyvben a Luhmannról szóló fejezetet.) A megismerő (adaptív) igazodási módhozhoz ily módon egy megismerő komplexum társul. Ez magában foglalja a kognitív értelemrendszereket (a tudást) a kultúra szintjén, továbbá a racionális társadalmi cselekvéseket (gazdaság és a megbízotti rendszer racionalitás alrendszere), valamint a személyiség és a viselkedési rendszer megfelelő részeit (belsővé tett megismerő igazodások és kompetenciák, illetve intelligencia). A modern társadalomban az egyetem ennek a kognitív komplexumnak a magva. Az AGIL-paradigma kategorialis kerete teszi lehetővé, hogy módszeresen vizsgáljuk a megismerő komplexum (az egyetem) fejlődésének hatásait és kölcsönhatásait a cselekvési rendszer, illetve a teljes cselekvési rendszer más alrendszereivel.

Médiueméleti szempontból az egyetemek úgy értelmezhetők, mint afféle bankok. Ezt a különböző, korábban bemutatott médiák tekintetében vizsgálhatjuk meg; például a tudósok helyzetmeghatározásai vagy az értékfőződés médiuma szempontjából. Parsons különösen az intelligencia és a befolyás médiumát tartotta fontosnak. Az egyetemben mint intelligencia-bankban bizonyos tőkésedési hatás kezd működni, amely sokszorosára növeli az intelligencia termelését ahhoz képest, ami kisebb egységekben (autodidakta módon) lehetséges lenne: „Ahogy az egyetem intelligencia-bank, úgy 'befolyás-bank' is lehet. A közösség tagjai 'befolyás-befektetéseket' eszközölnek, lojalitást és szolidaritást bíznak az egyetemre. Az egyetem vagyonekezőként vagyonekezői megőrzésbe veszi ezeket a befolyás-befektetéseket, s ugyanúgy fekteti be őket, mint az intelligenciát" (Parsons-Platt 1990, 407).

Az egyetem második világháború utáni fejlődésében, Parsons diagnózisát igencsak leegyszerűsítve, a háború befejezésétől a hatvanas évek közepéig inflációs trend bontakozik ki. Az infláció azt jelenti, hogy több az ígélet vagy bizalom, mint amennyi valójában jogos volna. A tudomány és az egyetem kognitív értékekhez igazodó problémamegoldási képességének túlértékelése oda vezetett, hogy túl sok médiumkapacitást (befolyást és intelligenciát) „ruháztak be” az egyetembe. Másként fogalmazva, az egyetemnek a saját teljesítőképességére tett ígéretei és a társadalom bizalma nagyobb volt a reális lehetőségeknél. A túl magasra helyezett várakozások beváltatlanok maradtak, ami a hatvanas években váratlan válságot okozott. Parsons összehasonlítást tesz a gazdaságban mutatkozó deflációs pánikkal. A következmény: médium-befektetések tömeges kivonása (a bizalom megvonása) az egyetemből, s azok a cselekvés más területein való befektetése. Az értékfőződéseket, a befolyást és az intelligenciát például a hatvanas évek diákmozgalmaiban expresszív kísérletekre, például az együttélés új, alternatív formáira fordították. Az azóta bekövetkezett változások azt mutatják, hogy stabilabb viszony tudott kialakulni az egyetemmel szemben támasztott elvárások és az egyetem teljesítménye között, ezt az egyensúlyt azonban, miként a gazdaságban, folyamatosan meg kell őrizni.

Hatástörténet és továbbfejlesztés

Parsons már életében a szociológiai elmélet klasszikusának számított, a hatvanas évekig az amerikai szociológia kiemelkedő és meghatározó egyénisége volt. Életművének ez a széles elismertsége feltűnő ellentétben áll a tényleges recepcióval. Ennek egyik kifejeződési formáját láthatjuk abban, hogy fő művei mindmáig nincsenek né-

metre lefordítva, s már ezért is csupán néhány bennfentes fér hozzájuk. A reális Parsons-kép kialakulását hosszú ideig ideológiai viták akadályozták: azt tartották, hogy szociológiai elemzéseiben azért hanyagolja el a konfliktusokat és a társadalmi változást, mert a fennálló viszonyok megszilárdításában érdekelt (vö. a konfliktuselmélettel foglalkozó fejezetet jelen könyvben). Az utóbbi években azonban bizonyos Parsons-reneszánsz figyelhető meg. Az Egyesült Államokban létrejött az önmagát *újfunkcionalizmusnak* nevező iskola, amely nyíltan megpróbál Parsons művéhez kapcsolódni, s azt igyekszik folytatni. Német nyelvterületen a parsonsi elméleti hagyományt mindenekelőtt Richard Münch művei képviselik. Ezen túlmenően egyes szociológiai szakágokról megállapítható, hogy erősebben hatottak bennük Parsons művei: idetartozik a gazdaságszociológia, az orvosi szociológia, a vallásszociológia, a szocializációkutatás stb. Döntő befolyása volt Parsonsnak Niklas Luhmann munkásságára is, amelyet külön fejezet tárgyal ebben a könyvben.

Bevezető irodalom

- Jensen, Stefan: *Talcott Parsons. Eine Einführung*. Stuttgart, 1980, B. G. Teubner.
 Jensen, Stefan: *Systemtheorie*. Stuttgart, 1983, Verlag W. Kohlhammer.
 Wenzel, Harald: *Die Ordnung des Handels. Talcott Parsons' Theorie des allgemeinen Handlungssystems*. Frankfurt/Main, 1990, Suhrkamp.

Válogatott eredeti irodalom

- Parsons, Talcott: *The Structure of Social Action*. 2. kötet. New York, 1937. The Free Press.
 Parsons, Talcott: *The Social System*. Glencoe, Ill., 1951, The Free Press.
 Parsons, Talcott: *Beiträge zur soziologischen Theorie*. Neuwied-Berlin, 1964, Luchterhand. (szerkesztette és bevezette Dietrich Rüschemeyer).
 Parsons, Talcott: *Sozialstruktur und Persönlichkeit*. Frankfurt, 1968, Europäische Verlagsanstalt.
 Parsons, Talcott: *Das System modernen Gesellschaften*. München, 1972, Juventa.
 Parsons, Talcott: *Gesellschaften, Evolutionäre und komparative Perspektiven*. Frankfurt/Main, 1975, Suhrkamp.
 Parsons, Talcott: Die Entstehung der Theorie des sozialen Systems. Ein Bericht zur Person. In Parsons, Talcott, Shils, Edward, Lazarsfeld, Paul F.: *Soziologie autobiographisch*. Stuttgart, 1975, DTV., 1–68.
 Parsons, Talcott: *Zur Theorie sozialer Systeme*. Szerk. és bev. Stefan Jensen. Opladen, 1976, Westdeutscher Verlag.
 Parsons, Talcott: *Action Theory and the Human Condition*. New York–London, 1978, The Free Press. (Benne T. Parsons műveinek teljes jegyzéke.)
 Parsons, Talcott: *Zur Theorie der sozialen Interaktionsmedien*. Szerk. és bev. Stefan Jensen. Opladen, 1980, Westdeutscher Verlag.
 Parsons, Talcott: *Aktor, Situation und normative Muster. Ein Essay zur Theorie sozialen Handelns*. Szerk. és bev. Harald Wenzel. Frankfurt/Main, 1986, Suhrkamp.
 Parsons, Talcott: *The Early Essays*. Szerk. és bev. Charles Camic. Chicago, 1991, The University of Chicago Press.
 Parsons, Talcott: *On National Socialism*. Szerk. és bev. Uta Gerhard. New York, 1993, Aldine de Gruyter.

- Parsons, Talcott – Platt, Gerald M.: *Die amerikanische Universität. Ein Beitrag zur Soziologie der Erkenntnis*. Frankfurt/Main, 1990, Suhrkamp.
 Parsons, Talcott – Shils, Edward (szerk.): *Toward a General Theory of Action*. New York, 1951, Harper and Row.

Válogatott szekunder irodalom*

- Alexander, Jeffrey C. (szerk.): *Neofunctionalism*. Beverly Hills – New Delhi – London, 1985, Sage Publications.
 Berndt, Sigfrid: *Religiöses Handeln in moderner Welt. Talcott Parsons' Religionssoziologie im Rahmen seiner allgemeinen Handlungs- und Systemtheorie*. Frankfurt/Main, 1993, Suhrkamp.
 Hamilton, Peter (szerk.): *Talcott Parsons. Critical Assessments*. 4 kötet. London, 1992, Routledge.
 Loubser, Jan J. – Baum, Rainer C. – Effrat, Andrew – Lidz, Victor M. (szerk.): *Allgemeine Handlungstheorie*. Frankfurt/Main, 1981, Suhrkamp.
 Münch, Richard: *Theorie des Handelns. Zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Frankfurt/Main, 1982, Suhrkamp.
 Robertson, Roland – Turner, Bryan S. (szerk.): *Talcott Parsons, Theorist of Modernity*. London – Newbury Park – New Delhi, 1991, Sage Publications.
 Schluchter, Wolfgang (szerk.): *Verhalten, Handeln und System. Talcott Parsons' Beitrag zur Entwicklung der Sozialwissenschaften*. Frankfurt/Main, 1979, Suhrkamp.
 Staubmann, Helmut: *Die Kommunikation von Gefühlen. Ein Beitrag zur Soziologie der Aesthetik auf Grundlage von Talcott Parsons' Allgemeiner Theorie des Handelns*. Berlin, 1995, Duncker und Humblot.

*A Talcott Parsons munkásságára vonatkozó szétszórt szekunder irodalom nagy része megtalálható in Hamilton, Peter (szerk.): *Talcott Parsons. Critical Assessments*. 4 kötet, London, 1992, Routledge.